

Ivan
Kreft

Obraz Dušana Kermaunerja

Vse od izida aprilske številke Sodobnosti letnika 1979 razmišljam, ali je Taras, sin Dušana Kermaunerja, v spominskem zapisu »Zadnje srečanje« dojel bistvene značilnosti življenja in dela svojega očeta, enega najbolj neutrudljivih komunističnih delavcev v obdobju od leta 1923 do leta 1941, ali pa je to Tarasovo razmišljanje potrebno dopolniti. Prav gotovo je Taras svojega očeta poznal najbolje, vendar je gledal nanj in na njegovo delovanje z očmi nove generacije. Taras je mogel njegove napore za osveščenje delavskega razreda in njegovih zaveznikov zavestno dojemati šele, tedaj ko je zavzel v javnem življenju svoje odgovorno mesto. Čeravno sodim sam v Dušanovo generacijo in imam svoje gledanje na njeno delo, ne zavračam sodb, ki si jih je o naši generaciji ustvarila Tarasova.

O Dušanu bom še razmišljal, saj o človeku, ki je posvetil svoje življenje osveščevanju delavskega razreda, ni mogoče izreči sodbe kar tako. V svojem spominu sem segel nazaj v leto 1925, ko sem ga srečal prvič na ljubljanski univerzi. Kmalu sva postala sodelavca in prijatelja, saj je bil moj učitelj — ne sicer marksizma, ker je to bil Božo Popović — pa me je Dušan uvajal v praktično politično delo polni dve leti, to je do leta 1927, ko sem Ljubljano zapustil in nadaljeval študij v Gradcu. Dušan je bil torej tudi praktik in ne le teoretik.

V letu 1927 sva se ponovno srečala zunaj Ljubljane. To je v poletnih počitnicah v Vidmu ob Ščavnici, ko se je ustavil pri nas na poti v Prekmurje. Tu so kandidirali na listi kmečko-delavskega bloka za poslance nekateri komunisti. Takrat se mi je zdel Dušan vsaj v nekaterih ozirih tak, kakor ga opisuje Taras. Bilo je takrat, ko je bil Dušanov polet še neoviran.

»Tedaj je bil več kot nekdo: Bil je jeklo in granit, up in moč, setev in žetev (napisano je žrtev, kar je najbrže tiskovna napaka, op. I. K.).« Tako Taras.

Dušan je vedel, da sta imela v tistem času glavno besedo v Prekmurju klerikalni politik, župnik Jožef Klek in liberalce, mesar Josip Benko. Za oba je Dušan domneval, da bosta kot nasprotnika komunistov storila vse, da bodo od njega, Dušana, prijavljeni shodi razbiti in se tudi njemu lahko kaj neprijetnega pripeti. Mikalo me je, da bi šel z njim na to propagandno turnejo, tako da bi Dušan ne bil povsem sam, vendar me je zavrnil, češ da se zase nič ne boji, in če bo potrebno, se bo laže branil sam, kot če bi bilo treba braniti še mene. Pri tolikšni samozavesti se mu nisem hotel vsiljevati, zato sem ostal doma.

Pozneje sem zvedel, da so shode Dušanu sicer razbili, da pa se ga fizično niso lotili, ker je bilo med zborovalci vendarle več treznih kot pijanih ljudi. Meščanski politiki so takrat med drugim podkupovali ljudi s tako

imenovanimi volilnimi golaži, ki so jih zalivali z alkoholnimi pijačami. Dušana srečanje s prekmurskimi kmeti ni razočaralo, kakor ga ni z gorenjskimi, s katerimi je imel stike prek Leopolda Miša, stanujočega v Gorjušah 8. To dokazuje, da je sodil Dušan Kermauner med tiste komuniste, ki so se zavedali, kakšnega pomena so kot zavezniki delavskega razreda kmečki ljudje. Leopold Miš, ki ga je pridobil za komunistično gibanje Dušan Kermauner, ni razočaral partije niti pozneje. Skupaj z Viktorjem Avbljem je pomagal leta 1937 organizirati veliko zborovanje ljudske fronte v bližini svoje domačije. To zborovanje je tudi odprl. Kot komunist je padel že leta 1941.

Naj ostanem zdaj še pri Dušanovem delovanju med kmečkim ljudstvom v letu 1927. Slovenska politična javnost je Dušana takrat že tako dobro poznala, da je vedela, za koga gre, ko je bila v tisku iz Bohinja objavljena naslednja vest:

»Razočaranje komunistov v Bohinju. Še ni dolgo, ko so prignali detektivi iz Bohinja v Ljubljano nekega visokošolca komunista. Le ta se je pritoževal, da niso bili za to upravičeni in da zahteva zaradi tega od oblasti pojasnila. V soboto pa so bohinjski komunisti, katerih je baje petnajst in pripadajo najrazličnejšim stanovom, doživeli novo razočaranje. Nameravali so prirediti baje koncert, na katerega so povabili politične somišljenike iz vse Slovenije. Preden pa so ti dospeli, je prišlo kakih 40 orožnikov, ki so najprej polovili v Bohinju domače in jeseniške komuniste, jih aretirali, izvršili nekaj hišnih preiskav in jih kasneje po večini izpustili. Vse druge komunistične izletnike, ki so nameravali v nedeljo prirediti velik shod in nato obhod po Bohinju, pa so orožniki okrenili in poslali s prvim vlakom tja, od koder so prišli.«

Za obdobje od leta 1923 do leta 1927 je mogoče trditi, da je bil Dušan Kermauner komunistični »masovik« kot malokdo. Delal je med delavstvom, vodil je levičarsko gibanje na ljubljanski univerzi, posvečal pa se je tudi kmetom.

Po letu 1930 je bil Dušan dvakrat obsojen, in sicer marca 1931 na dve leti robije, leta 1933 pa celo na tri leta. Takrat je med drugim bremenilo Dušana tudi pismo, ki ga je pisal Albertu Hlebcu v Nemčijo in mu sporočil v njem moj naslov v Dresdenu, da bi mu bil v potrebi v pomoč. To pismo je nemška policija ob Hlebčevi aretaciji zaplenila in v Dresdenu aretirala tudi mene.

Iz sodnega gradiva zvemo, zakaj se je moral Dušan Kermauner leta 1933 zagovarjati pred sodiščem. Navajam:

»11. IX. 1932 je bil na Stolu sestanek med Beblerjem in Kermavnerjem glede izdajanja novega lista Republika, pri katerem bi Kermavner sodeloval kot dopisnik iz domovine. Na tem sestanku pa med udeleženci ni prišlo do popolnega soglasja in vsled tega tudi ne do ustanovitve lista. Po sestanku na Stolu je Bebler odpotoval v Celovec, kjer je sestavil daljše poročilo za Hlebca o vsebini razgovora. Bebler je Hlebcu pisal, da prihaja Kermavner do zaključka, da je treba že sedaj zahtevati oblast neposredno za narod v obliki sovjetov. Kermavner da tudi pri svoji borbi za tem idealom računa s podporo tkzv. krščanskih kolektivistov, češ da ta grupa pristaja na organiziranje oborožene vstaje, diktature proletariata itd. Pričakuje tudi podporo od Triglavanov. Celotno pismo daje sliko programatskega razgovora, ki ga je imel Kermavner z dr. Beblerjem, pri čemer je bilo direktno govora o ustanovitvi samostojne Slovenije. Načenjalo se je naravnost vprašanje poli-

tične in organizacijske taktike v raznih dnevnih vprašanjih *predvsem pri razdolžitvi kmetov.* (podčrtal I. K.)«

Podčrtano besedilo dokazuje, da se je Dušan Kermauner zavedal, da mora KP usmerjati tudi politično življenje podeželskega ljudstva in da ga mora pritegniti.

Ko se je vrnil Dušan iz zapora, je bil najbolj vesel, ko sem mu povedal, da sem zbiral predvsem na podeželju naročnike za partijsko glasilo Ljudska pravica in pridobival zanj dopisnike in poverjenike.

V Tarasovem zapisu o očetu sem odkril tudi odlomke, ki se tičejo ali bi se mogli tikati tudi Dušanovega življenja v tem obdobju. Navajam: »Pozneje se je umaknil vase: vera, upanje, ljubezen so se mu odtegnili, postal je ubežni kralj, brez kraljestva, brez zemlje, brez drugov, blodeča zakleta vešča. Ni storil dovolj? Vsakdo, tudi junak, ima pravico do počitka, do večnega, saj drugi, naslednji, zmerom pridrejo z neugnano slo in ženejo — kaj? veter? tok? privide? lavo? — naprej.«

Po vrnitvi z druge robije se je Dušan ves posvetil prevajanju, predvsem pa zgodovinopisju. V njem je segel nazaj v začetke slovenskega delavskega gibanja, v njeno socialnodemokratsko obdobje, v katerem sta imela med drugim pomembno vlogo Albin Prepeluh in dr. Henrik Tuma. O obeh je napisal in objavil monografije.

Ko sem ga nekoč vprašal: »Zakaj si segel tako daleč nazaj?« se je več kot začudil mojemu vprašanju in dejal: »Ali naj mar pišem o zgodovini, ki še ni zgodovina, o času, v katerem živimo in se prepiramo o tem, kdo ima bolj prav pri razsojanju pomena posameznih političnih dogodkov?« Dodal je še: »Vendar je potrebno tudi to, poznejši rodovi pa bodo razsojali, kdo se je motil in kdo ne.«

O takratnih Dušanovih izjavah morda nisem dovolj razmišljal, vendar sem se zavedal, da ne veljajo toliko meni kakor nekaterim sodrugom, ki so se v presojanju dogodkov z Dušanom razhajali. Še najgloblje sem prodril v bistvo razhajanj med njim in nekaterimi drugimi komunisti leta 1939. Vendar je takrat prišlo do pomirjenja. Na delegatskem zborovanju delavsko-kmečkega gibanja v Celju 3. septembra 1939 Dušana sicer ni bilo. Sklicatelji tega zborovanja so bili Mirko Košir, Franc Leskošek, inž. Anton Štebi in Ivan Kreft. Takrat se je delavsko-kmečko gibanje preimenovalo v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije s Francem Leskoškom kot predsednikom, že prej pa je bil večini delegatov dostavljen razglas »Kaj hočemo?«, za katerega je prvi osnutek napravil Mirko Košir, končno stilizacijo, pri kateri so bile upoštevane tudi pripombe s terena, pa je napravil Edvard Kardelj.

Približno v istem času so ustanovili Slovensko kmečko stranko s predsednikom Francem Špeharjem iz Sinjega vrha v Beli Krajini. Partija je takrat poslala k Špeharju Dušana Kermaunerja, da bi ga skušal pridobiti za podpis omenjenega razglasa. Dušan pa je dosegel še več. Prepričal je Franca Špeharja, da bo posebej še za Belo Krajino usodno, če bo Slovenska kmečka stranka le podaljšek oziroma privesek Hrvaške kmečke stranke. Mačkova stranka bo tako imela še en argument več, da si bo lastila Belo Krajino tudi kot ozemlje, ki naj bi se priključilo Hrvaški, saj so bile takšne zahteve vse bolj pogoste tudi v hrvaškem tisku. Špehar je dojel to nevarnost in je s svojim podpisom razmnožil in razposlal izjavo, v kateri sporazumno z večino delegatov priključuje novo ustanovljeno, vendar še ne legalizirano Slovensko kmečko stranko Zvezi delovnega ljudstva Slovenije. Položaj

Zveze delovnega ljudstva je bil s to potezo tako utrjen, da imamo lahko Zvezo po pravici za predhodnico Osvobodilne fronte.

Preidimo sedaj na leto 1940, čeprav se bomo morali pozneje vrniti v leto 1939. Leta 1940 so tudi Dušana konfinirali v taborišče v Bileći, kjer se je dobro vživel v zaporniški kolektiv. Med nami ni bilo nikogar, ki bi imel z Dušanom kakršnekoli neporavnane račune ali pa narobe. Bili smo res vzoren kolektiv. Niti Mirko Košir ni bil izjema. Pri njem smo upoštevali, da ga ne smemo obremenjevati z nobenimi obveznostmi, če mu hočemo omogočiti, da bo pravočasno končal prevajanje knjige »V vrtincu II«. Zato je tudi želel, da bi ob zmanjšanem številu konfinirancev dobil za prevajanje majhno prazno sobo v isti stavbi. To je nazadnje tudi dosegel. Kljub temu ni mogel pravočasno končati prevoda po krivdi orožniškega poročnika Terzića. Brez tehtnega razloga je ta fizično napadel Koširja. Posledica za Koširja sicer ni bila tako huda kot pri Moši Pijadeju, vendar nekaj časa ni bil sposoben za prevajalsko delo, in sicer bolj zaradi razburjenja kot bolečin.

Še pred tem pa je imel Dušan Kermauner incident z orožniki. S tovarišem sta skrivaj prinesla iz zaporniške stavbe košaro kruha, ki se ga nismo dotaknili v dneh, ko smo stavkali. Prav takrat pa je množica siromašnih kmetov čakala na koruzo, ki naj bi jim utešila glad. Ta koruza pa je bila uskladiščena tako blizu zaporniške stavbe, da se je našima tovarišema posrečilo brez težav vreči košaro s kruhom med čakajoče kmete. V hipu so razgrabili kruh in nihče ga ni hotel več vrniti, saj smo kmetom zagotavljali, da je to naš kruh in ne »žandarski«, čeprav so orožniki zahtevali, naj ga vrnejo. Takrat so orožniki navalili na nas, Dušana in še nekatere tovariše so aretirali, vendar hujših represalij ni bilo. Orožniški poročnik Terzić in okrajni načelnik sta spoznala, da nima smisla prepirati se s pravnikom Kermaunerjem, pa tudi ne z nami drugimi, ki smo imeli že dovolj izkušenj, da smo vedeli, kaj je dovoljeno in kaj ne. Celó v taki Jugoslaviji, kakor je bila stara monarhistična, bi bilo komaj možno najti sodnika, ki bi si nas upal obsoditi zaradi tega, ker smo svoj kruh razdelili med lačne kmete.

Do kar štiriletne prekinitev stikov med Dušanom in menoj je prišlo med drugo svetovno vojno. Okupatorske oblasti so Dušana aretirale in ga odpeljale v italijanska oziroma nemška koncentracijska taborišča. Mene pa je kapitulacija stare Jugoslavije zatekla v okolici Kosovske Mitrovice, odtod so me poslali na partijsko javko v Dalmacijo, nazadnje pa na organiziranje beguncev in prekomorcev v Italijo.

Po osvoboditvi sva se srečala pravzaprav šele leta 1947 na Dunaju. Mene so tu zadolžili z organiziranjem prevzema jugoslovanskega premoženja, ki so nam ga okupatorji vzeli med vojno. Dušan pa je zbiral gradivo za mirovno konferenco. Pred njegovim prihodom sem moral del tega dela opraviti jaz, in sicer na željo takratnega zunanjega ministra Edvarda Kardelja. V tej zadevi se je pismeno obrnil name šef Kardeljevega kabineta Janez Stanovnik. Tega dela nisem odklonil, čeprav me je iskanje in prevzemanje jugoslovanskega premoženja tako zaposlovalo, da po več noči nisem prišel do pravega spanja. Dušan je lahko delal veliko bolj sistematično in strokovno. Po Dušanovem odhodu so sicer ne po isti, vendar po podobni nalogi poslali na Dunaj Janka Pleterskega.

Ker je bil Dušan na Dunaju le kratek čas, ni bil vključen v komaj osnovano partijsko organizacijo, zato seveda nisem vedel, kako je z njim

v tem pogledu. Po delikatni nalogi, ki jo je opravljal, pa sem bil prepričan, da ga imajo odločilni za organiziranega komunista, čeprav morda vseh formalnosti glede svojega članstva še ni uredil. Pri Dušanu je bil nekaj časa na obisku na Dunaju tudi Taras. Zaradi Dušanove prezaposlenosti je bil seveda bolj ali manj prepuščen samemu sebi. Čeprav so Tarasovi spomini na njegovo bivanje na Dunaju zanimivi, jih ne bi navajal.

Zopet sta pretekli dve leti, preden sva se spet videla. Od teh dveh let je bilo za Dušana posebno tragičnih enajst mesecev. Ti so ga tako strli, da dolgo ni prišel k sebi. Pretresljivo je, kar je o očetovem razpoloženju v tem času (in v času pred njegovo smrtjo) napisal Taras.

»Oče v zadnjem času ni želel več živeti. Trudil se je še zmerom po deset, štirinajst ur na dan (potezo sem dedoval), tako se je bil navadil izza mlada. A zapustila ga je strast, moral se je siliti — sproščajočega, mirnega veselja pa z delom nikdar ni imel, bil je sestavljen iz volje, dolžnosti, sile in gnanosti, da bi preobrazil svet, obenem pa mu je bilo pretirano delo zatočišče, v katerega se je zatekel pred porazi politično institucionalnega in ostalega sveta. Sla po prebivanju se mu je že zdavnaj izmuznila, držala se ga je leta in leta le še nekakšna divja, nemalokrat umetno samosprožana napetost, želja po dokazovanju, da ima prav, boj za lastna, osamela, nepriznana, odrinjena stališča, nerazumen, netaktičen prepir, ki mu ni prinašal zmag, saj ga je redno vodil skrajno nespretno, najbrže z mazohistično željo po alcestovskem porazu; vprašanje je, če si je zmage v zadnjih treh desetletjih res kdaj iskreno zaželel.«

V tem času je Dušan nekoč v Delu objavil nekaj svojih spominov o partijskem in skojevskem delovanju in se spomnil pri tem tudi mene. Šlo je za leta 1925/1927. Občasno so se me spomnili tudi drugi, morda celo z večjim poudarkom, vendar sem njihovo pozornost zaznal le bežno, Dušanu pa sem bil hvaležen zanjo. Vedel sem, da je kritičen in ne bo nikoli nikogar pohvalil, če tega ne zasluži, pa naj bo kdorkoli. Sicer ni šlo za kakšno posebno pohvalo, jaz sem tako sprejel le njegovo skromno omembo, ker je dokazovala, da sem bil navzoč v tistih začetkih revolucionarnega mladinskega gibanja, v katerem je imel Dušan najpomembnejšo vlogo. Še bolj pa me je razveselilo, da Dušan še ni bil povsem strt, da si je torej po letu 1949 ponovno opomogel ter se je vsaj rad spominjal dogodkov dvajsetih let. Nanje je gledal še vedno pozitivno, čeprav so nekateri posamezniki z razvrednotenjem Dušanove osebnosti razvrednotili precej tudi njegovo takratno delo, s tem pa tudi delo vseh, ki jih je on povedel v boj. Teh pa ni bilo tako malo, nekateri redki, ki jih je pripeljal v partijske vrste, so ga pozneje celo zatajili. Dušan pa je vedel, da med njimi nikoli ne bo mene. O tem se je prepričal, če ne prej, vsaj leta 1949, ko sem ga po Dunaju pred nunsko cerkvijo zopet srečal in precej časa spremljal. Ko sva se poslovila, mi je dejal: »Veš da me nekateri stari sodrugi sploh več ne pogledajo in se me izogibajo.« Kaj mu je kdo očital, mi ni hotel nikoli povedati, vezala ga je menda neka zaobljuba. Sicer pa sem ga o tem vprašal le enkrat, čeprav je bilo za to priložnosti več kot dovolj, saj sem v času, ko so se ga drugi izogibali, skoraj dnevno prihajal k njemu v Univerzitetno knjižnico, kjer je delal. Zaposlil sem se z izpisovanjem podatkov v knjižnici tako dolgo, da sva lahko skupaj odšla. Pred nikomur nisem skrival, da se družim z njim. Lepše obnašanje nekdanjih sodrugov do njega v letih 1949—1953 bi Dušanu več pomenilo, kot je pomenilo zakasnelo imenovanje za dopisnega

člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti, pa naj je bilo v predlogu za to imenovanje še toliko laskavega o njegovih funkcijah in delu. Brez laskanja pa velja, da je bil znanstveni svetnik, politik, publicist, zgodovinar, prevajalec marksističnih del itd. . . . Dalje, da je bil kot aktivist in voditelj KPJ večkrat aretiran in obsojen, da je pisec vrste analitičnih zgodovinskih del o socialni demokraciji, o sočasni meščanski politiki, o revolucionarnem vrenju, o odmevih oktobrske revolucije na Slovenskem, da je oster polemik in kritik itd. itd. . . . Kaj je pomagalo, če je dobil takšna priznanja šele tik pred smrtjo, ko mu niso mogla več vrniti vere v nekatere njegove sodelavce oziroma vere v življenje sploh. Ali kakor piše Taras:

»... Zadnji mesec mu je bila odvzeta tudi poslednja muka: njegov življenjski smisel, njegovo smrtno breme, kdo bi vedel. Začel je posedati, milega obraza, on, ki ni znal počiti niti za hip in ki ga je stalno gnala vznemirjena dejavnost. Postal je nežen in drobno človeški . . . Črte obraza so se zmehčale, kolikor se je njegova izklesanost sploh mogla otajati, glas ni več, kot včasih, ob slednji priložnosti, pravičniško rohnel, roke so omahovale, se je mar odpiral vserazumevajoči dobroti, on, profesionalni bojevnik, nikdar pomirjen, četudi nikdar zmagoviti upornik?«

Pogosto sem obiskoval in še obiskujem tovariše, ki jih je bolezen občasno odtegnila od skupnega dela. Dušana pa sem nehal obiskovati, ko sem zvedel, da zanj ni več pomoči. Mar mu naj dopovedujem nekaj, kar bi mu zvenelo neresnično, lažno, namreč, da še ni tako slabo, kot misli. Vedel je, kako je z njim, in moje prepričevanje ter opogumljanje bi ga žalilo. Takšno razočaranje sem hotel prihraniti njemu in sebi. Proti njegovi volji sem se ga ob njegovi šestdesetletnici javno spomnil. To mu ni bilo všeč, vendar me ni grajal, ker je vedel, da sem imel dobre namene, sam pa sem se zavedal, da sem napisal o njem veliko premalo. Sedaj popravljam to pomanjkljivost. Zgodovinsko gledano, nisem ničesar zamudil, saj mi je nekoč v pogovoru dejal, da ne kaže prezgodaj pisati o živih ljudeh, ki še ustvarjajo. Danes se že zavedamo, da sodi Dušan med tiste, ki so zgodovino »delali«, ali kot piše Taras:

»... Opravil je velik, mogočen posel, sezidal je kopico stavb, nekaj garaških knjig, svoj duh, svoje telo, svoj žar in svoje trpljenje je vnesel v skupno stavbo. V najhujših časih je sam, z redkimi tovariši, redek med razumniki, držal Atlas, podirajoči se strop vere v narodovo in družbeno prihodnost . . .«

Po vrnitvi iz Španije sem z Dušanom veliko razpravljaj, skoraj toliko kot z Vladom Kozakom. Ni jima bilo treba razlagati, zakaj smo izgubili bitko s fašizmom v Španiji. Oba sta bolj razmišljala o tem, kako premagati fašizem v poslednjem odločilnem boju, ki bo šele sledil. Hkrati sta mi tudi priporočala, naj sežem čimprej po Speransovi knjigi »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Ta knjiga (v založbi Cirila Vidmarja) je bila sicer prepovedana, vendar so jo pravočasno razpečali, tako da je ostala policija praznih rok. Še preden sta me na to knjigo opozorila, sem jo dobil v Dolenjskih toplicah od Maksa Henigmana in jo tudi prebral. Zelo radi so segali po njej tudi meščanski izobraženci in mnoge je prepričala. Nobena meščanska stranka namreč ni zmogla programa, ki bi bil tako jasno opredeljeval bistvo slovenskega narodnega vprašanja, kot ga je Kardeljeva knjiga. Pojavila se je pravočasno, ko je morala borcev proti fašizmu zaradi poraza v Španiji precej padla. Dušan, vesel tega velikega uspeha Speransove

knjige, je sedaj pospešeno končeval svoj spis »Politične ideje med Slovenci v zadnjih sto letih«.

Ciril Vidmar je bil pripravljen izdati tudi Dušanovo delo. Brž ko mu je Dušan predložil osnutek tipkopisa, je izdal prospekt in ga razposlal. Ta prospekt je prišel v roke tudi organom Uprave policije, ki so začeli takoj ukrepati. Upravnik policije Kerševan je poklical Cirila Vidmarja v svojo pisarno in zahteval od njega pojasnila o resnični vsebini. Kerševan ni bil zadovoljen z založnikovimi pojasnili in mu je začel groziti. Kljub grožnjam Vidmar ni klonil.

Kakšna bi bila usoda Dušanove knjige, ni mogoče reči. Verjetno bi bila policija onemogočila njen izid. Morda je zaradi tega Boris Ziherl Cirilu Vidmarju svetoval, naj Dušanove knjige ne izda. Iz raznih okoliščin pa je mogoče sklepati, da Dušan o tem ni bil obveščen.

Ni bil Dušan edini, ki je doživljal razočaranja tudi pri izdajanju knjig. Vsaj ena njegova knjižica je izšla v založbi ENKE pod polnim imenom drugega avtorja. Če je ostal Dušan po osvoboditvi brez tipkopisa, ni mogel izdati knjige, ki jo je leta 1939 pripravil za založbo Cirila Vidmarja.

Iz pričevanj, ki jih je Ciril Vidmar objavil v tisku ob štiridesetletnici izida Speransove knjige, smo zvedeli marsikaj novega. V zvezi z mojim pisanjem pa je pomembno iz Cirilovih pričevanj predvsem to, da potrjuje, da je bil Dušan Kermauner tisti, ki mu je predstavil leta 1938 Edvarda Kardelja. Glede na to, da je bil Edvard Kardelj nekje junija 1938 zopet aretiran in izpuščen iz zapore šele po štirih mesecih, se je Dušan Kermauner lahko srečal s Kardeljem šele kdaj sredi septembra tega leta, če sta se z Dušanom dobila takoj, lahko pa celo konec septembra ali še pozneje. Dušan Kermauner in Ciril Vidmar sta bila stara znanca, tako je Dušan dobro vedel, da ne bo imel s Cirilom nobenih težav, ko ga bo povezal z Edvardom Kardeljem, ki ga Ciril dotlej ni poznal.

Dejstvo, da je Edvard Kardelj v »Književnosti« pet let prej odločno zavračal gledanje Josipa Vidmarja na slovensko narodno vprašanje, je pomenilo še vedno precejšnjo oviro in tako Kardelj raje ni računal z Josipovim posredovanjem pri Cirilu, temveč z Dušanom.

Kljub posledicam, ki si jih je nakopal Ciril Vidmar z izdajo Speransove knjige, so se med avtorjem Kardeljem in založnikom Vidmarjem kmalu spletle zelo tesne, skoraj prijateljske vezi. Čemu bi se bil sicer Edvard Kardelj tako pogosto oglašal v založnikovi pisarni v Gregorčičevi ulici in ob kavi z njim razpravljal o kulturnih vprašanjih, pa verjetno tudi o političnih, ki so postajala, kakor bomo videli, vse bolj pereča.

Dušan je dolgo pripravljaj, leta 1938 pa je pri Cirilu Vidmarju izdal prevod Mathiezove zgodovine »Francoska revolucija« v dveh knjigah.

Nekoč v prvi polovici avgusta leta 1939 sem srečal Dušana Kermaunerje na nabrežju Ljubljane blizu Tromostovja. Zaupal sem mu, da smo se pred dnevi sestali v ožjem krogu pri Vladu Kozaku, kjer nam je Kardelj omenil, da je dr. Vekoslav Kukovec pripravljen prostovoljno se umakniti s položaja predsednika glavnega odbora kmetsko-delavskega gibanja in soglašati s tem, da bi ga nasledil Franc Leskošek, vendar kot predsednik Zveze delovnega ljudstva Slovenije, kakor naj bi se preimenovalo to gibanje na delegatskem zborovanju v Celju 3. 9. 1939.

Ko je Leskošek prebral na tem sestanku pri Vladu Kozaku listo kandidatov za glavni odbor, je Kardelj opazil, da mojega imena ni na listi. Skoraj

očitajoče je vprašal, kdo bo vendar opravljal terensko delo in razpošiljal vabila, če Krefta ne bo v odboru. »Med štirimi sklicatelji nameravanega celjskega zborovanja je vendarle tudi Kreft,« je Kardelj še dodal. Čeprav je bila ta pomanjkljivost takoj popravljena, sem vendarle Dušana opozoril nanjo in pristavil: »Še je čas, da namesto sebe tebe predlagam v ta odbor, če si za to?«

Dušan se je nasmehnil in dejal: »Prav je, da vodijo gibanje delavci, čeprav ni nujno, da bi to bili predvsem 'šlosarji in knapi' — prav je dalje, da soddločajo v njem tudi kmetje, vendar je gibanju potrebna tudi pomoč izobražencev«. Dušan je imel posebno dobro mnenje o dr. Vekoslavu Kukovcu. Dr. Kukovčevo delo je pozitivno ocenjeno tudi v tretji knjigi Titovih zbranih del, kjer beremo v Titovem poročilu štev. I., 9. april 1937, stran 60, pod podnaslovom »Ljudska fronta« naslednje: »Sestavljeno je vodstvo Ljudske fronte, v katerem so štirje ljudje, dva sta naša. Od zaveznikov posebno hvalijo Kukovca, zanj pravijo, da ni samo pameten, temveč tudi sprejemljiv za dokaze...«

Dr. Vekoslav Kukovec je tak stvarno tudi bil. Toda niti Dušan niti jaz nisva spraševala, zakaj so dr. Kukovca dve leti po tem poročilu tako zelo potisnili vstran.

Kljub temu so nekateri tovariši gornje Dušanovo stališče ocenjevali kot sektašenje oziroma frakcionašenje ter še bolj podpirali Leskoškovo kandidaturo. Menili so, da je že skrajni čas, da Leskošek stopi na čelo ljudskofrontnega gibanja, kakršno je Zveza delovnega ljudstva Slovenije, ki bo formalno ustanovljena v Celju 3. septembra 1939. Nekoliko jih je motilo le to, da reformistično vodstvo URSJ in socialni demokrati že dolgo vedo za stike, ki jih ima Leskošek s Kardeljem. Ti stiki so bili najbrže tudi razlog, da so začeli socialdemokratski birokrati že leta 1936 resno akcijo za Leskoškovo izključitev iz sindikalnih organizacij oziroma, da mu izrečejo nezaupnico kot predsedniku Strokovne komisije za Slovenijo. To se je tudi zgodilo, vendar tedaj, ko je bil Edvard Kardelj v Moskvi. Čeprav je bil Leskošek od vodilnih komunistov še najmanj kompromitiran, bi ne bil mogel njegove izključitve nihče preprečiti. Pospešil pa jo je vsekakor njegov nastop na izletu Svobod v Celju dne 7. julija 1935. Pred oblastjo je odgovarjal za vse, kar se je dogajalo omenjenega dne v Celju prof. Bogo Teply, predsednik Zveze Svobod, ki je bil socialist in je izlet prijavil. Oblast se je maščevala tako, da je Zvezo Svobod razpustila. Leskošek pa je moral še bolj paziti, da se ne bi kompromitiral in bi ostale njegove zveze z Edvardom Kardeljem tajne, kakor je ostala tajna njegova izvolitev za člana CK KPJ leta 1934 in politbiroja leta 1936. Z vsemi drugimi jih je Leskošek pretrgal kmalu potem, ko je bil leta 1926 sprejet v Saturnusu v partijo. Tako skoraj deset let Leskošek ni imel večjih težav s policijo. Kot tak je bil torej zelo primeren za to, da postane predsednik glavnega odbora Zveze delovnega ljudstva Slovenije.

Z Dušanom sva se zopet dobila tisti ali naslednji dan, ko so podpisali sovjetsko-nemški nenapadalni pakt torej, 23. ali 24. avgusta 1939. Dušan se je zavedal, da delegatsko zborovanje v Celju, ki bo čez nekaj dni, ne bo moglo mimo spremenjenih odnosov med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, zato me je hotel seznaniti s svojim stališčem glede pakta.

Zastavil bi si preveč odgovorno nalogo, če bi hotel dobesedno — to je med narekovaji — ponoviti, kako mi je Dušan razlagal zamotani mednarodni

politični položaj. Nisem mu preveč ugovarjal, čeprav sem doma iz obmejnih krajev, ki jih je stoletja ogrožala germanizacija, in čeprav so me leta 1933 kot prvega Slovenca zaprli v hitlerjevsko koncentracijsko taborišče in čeprav sem končno na toliko zborovanjih dotlej opozarjal na fašistično nevarnost, ki po Španiji preti vse bolj tudi Jugoslaviji. Dušan je pričakoval, da me bo težko prepričal, naj brezpogojno zagovarjam pakt, na kompromis z menoj pa tudi ni bil pripravljen. Končno mi je le dopovedal, da je v moje dobro in v dobro partije, če pred množicami zagovarjava pakt, kakršno koli naj že bo moje osebno stališče.

Dušana sem opozarjal, da vendar ne gre le za moje osebno stališče, temveč za stališče, ki smo ga v skladu z dosedanjimi uradnimi partijskimi navodili sprejeli vsi komunisti in tudi ljudske množice, namreč, da pomenita za slovenski narod največjo nevarnost nemški nacizem in italijanski fašizem, sedaj pa naj bi nas in svet ogrožale predvsem imperialistične sile ZDA, Anglije in Francije, Hitlerjeva Nemčija pa skoraj nič.

Dušan je priznal, da se partija težav zaveda. Napovedal pa je dne 23. ali 24. avgusta 1939. leta celo to, da bodo nastale še večje težave, ko bo naša javnost postavljena pred novo presenečenje in dovršeno dejstvo, pred delitev Poljske med Nemčijo in Sovjetsko zvezo.

Te daljnovidnosti ne pripisujem le Dušanu, temveč sem prepričan, da sta v tem smislu razpravljala o položaju in bližnji perspektivi z Edvardom Kardeljem, saj sta še vedno imela občasne stike. Čeprav sta s Francem Špeharjem največ sodelovala inž. Janez Marentič in Vlado Kozak ter podpisani, je vendar na Kardeljevo željo Špeharja obiskal še Dušan, in to kmalu po celjski konferenci. Špehar je Dušanu takrat ponovno zagotovil, da bo Slovensko kmečko stranko, katere predsednik je (Špehar), vključil v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije. Dne 29. novembra 1939 se je to tudi zgodilo na delegatskem zborovanju ZDLS v Ljubljani. Tega zborovanja se Dušan ni udeležil, pa tudi na celjskem ga ni bilo.

Dušana je marsikaj potrla, zlomilo pa ga vendarle ni tako do kraja, kot se dozdeva Tarasu, ko piše:

»Da je gorel, a sam, in drugih ni znal upepeliti? Da je tičala tragedija njegovega politično revolucionarnega življenja ravno v tem, da ni znal organizirati fanatičnih sledivcev; da se mu je upiralo vladati, kralju brez dežele; da je bil že spočetka, sicer starejši, a odrinjeni, zaprti, preprečeni brat; da ni bil zmožen lahkotno sprejemati velikanskih odgovornosti in je zato ostajal teoretik; da ni imel smisla za igro, za hazard; da ne bi užival, ko bi izpostavljaj druge, množice; da ni znal izkoristiti nobene svoje prednosti v tekmah, nobene zmage; da se je prehitro zagrenil, ko je odkril, da je tudi novi svet zelo drugačen od njegovih (otroških?) predstav.«

Iz Kardeljevih člankov v Večerniku, (ki je izhajal v Mariboru) sklepam, da sta imela Edvard Kardelj in Dušan Kermauner glede nemško-sovjetskega nenapadalnega pakta usklajena stališča. Upam pa si domnevati, da je Dušan vendarle začel dvomiti o pravilnosti Stalinovega ravnanja, ko je (pozneje) zvedel, da je Stalin prepustil na milost in nemilost Hitlerju nekatere nemške komuniste, ki so dobili zatočišče v Sovjetski zvezi. Takega odnosa komunistov do komunistov ni mogel z ničimer opravičiti.

Dušana je še vedno močno vezala partijska disciplina. Kakor smo že ugotovili, je bil Dušan v dvajsetih letih zelo znan in tudi zelo kompromitiran slovenski komunist, saj je opravljal poleg ilegalnega tudi legalno delo. Na

eni strani je hodil na volilna zborovanja ob občinskih in parlamentarnih volitvah ter se tako zameril meščanskim strankam in politikom, na drugi strani pa je opravljal zelo pomembne ilegalne partijske funkcije. Kot takega so ga na kongresu KPJ v Dresdenu leta 1928 predlagali celo za kandidata za člana CK KPJ. Sam se tega kongresa ni mogel udeležiti, po ohranjenih dokumentih pa tudi ni mogoče ugotoviti, če je bil ta predlog sprejet ali ne. Inž. Drago Gustinčič Dušanu sicer ni bil najbolj naklonjen, vendar me je prav on opozoril na to, da bi naj Dušana na dresdenskem kongresu izvolili za kandidata za člana CK KPJ.

Pri obravnavanju Dušanovega dela z vseh strani ne smemo zanemariti niti okoliščine, da si je proti koncu dvajsetih let ustvaril družino. Naj partijsko delo komunista še tako obvezuje, ga obvezuje tudi dolžnost do družine. Komunist kot bojevnik proti temu, da človek izkorišča človeka, ne more kratko in malo prepustiti vse skrbi za družino svojemu zakonskemu partnerju. Če je Dušan komu izrazil takšno svojo skrb zaradi družine, ga še nihče nima pravice za to obsojati. Kar se pa zadržanja na policiji in sodišču tiče, ne smemo pozabiti na ugotovljeno dejstvo, da se je nosilec prvega procesa, (v katerem je bil Dušan obsojen na dve leti robije) že na mejnem prehodu kar sam prostovoljno prijavil policiji. Tako je prišlo do enega največjih vdorov v naši partijski zgodovini. Sam pa se je takrat prijavil policiji tudi partijski kurir Mladen Antić, za katerega so uradni zdravniki ugotovili, da je duševni bolnik, kar je res tudi bil, vendar sodišče tega ni upoštevalo in ga je obsodilo na sedem let robije. To vemo seveda danes, takrat pa tega še nihče ni mogel vedeti in tako se je lahko celo meni zgodilo, da sem se dal prepričati, češ da si je izbral Janez Zver prostovoljno smrt zato, da bi sebi olajšal vest, čeprav je še pravočasno, kot tudi vemo šele sedaj, preklical vse izpovedi, s katerimi je obremenjeval sebe in druge v procesu Feliksa Deutschbauerja in tovarišev. Sodišče se na njegova prejšnja priznanja, v katera so ga zapeljali, sploh ni več sklicevalo, zato je bilo precej obtoženih celo oproščenih. O tem procesu je največ navedenosti v prispevku Vaneka Šiftarja v časopisu za zgodovino in naravoslovje, Maribor 1966 z naslovom »Janez Zver, borec proti monarhofašistični diktaturi v letih 1929–1930«. Če Dušan Kermauner ni dal Vaneku Šiftarju zelene pomoči pri zbiranju podatkov za njegovo razpravo, najbrže ni razlog v tem, da bi bil morda Dušan proti Zverovi rehabilitaciji, temveč v tem, da ne bi bil preveč prizadet še živeči Feliks Deutschbauer, glavni povzročitelj vdora in s tem procesa ter hudih obsodb. Drugi razlog pa je lahko v tem, da Dušan ni hotel, da bi znova začeli razpravljati o Koširjevem pismu kominterni, v katerem je, sklicevaje se na tolike vdore po krivdi kurirjev, partijskih inštruktorjev in funkcionarjev, poslanih iz tujine od CK KPJ, zahteval, da se vzpostavijo neposredni stiki med komunistično internacionalo in PK za Slovenijo. Dušan je bil na primer zelo ogorčen, ko sem mu povedal, da je Nikola Kovačević v zvezi s samomorom Alberta Hlebca izrazil domnevo, da ga je k temu prisilila slaba (partijska) vest, v resnici pa je Dušanov sodelavec ostal nazadnje v emigraciji brez vsakih sredstev za preživetje, pa je zato segel po lastnem življenju. Vprašanje je, kako je sploh mogel zdržati do leta 1939.

Če že iščemo vzroke za Dušanovo zagrenjenost, jih tudi najdemo precej lažje, kot si mogoče kdo misli. Albert Hlebec za Dušana ni bil kakšen »nekdo«, temveč komunist, ki se je uveljavil že v začetku dvajsetih let v

zasavskih rudarskih revirjih in zato postal tajnik Zveze rudarskih delavcev Slovenije, hkrati pa je bil vse do emigracije v vodstvu KPJ v Sloveniji, dalje je bil urednik njenih legalnih listov, leta 1928 pa delegat na VI. kongresu kominterne v Moskvi, od koder se ni več vrnil v domovino. Dušan je vzdrževal z njim stike še potem, ko je bil politični delavec med slovenskimi izseljenci v Franciji, Belgiji, Nemčiji in na Nizozemskem. Dušan je vedel za Hlebčeve težave, ki so se še zaostrele, ko je moral na partijsko delo v ZDA, kjer se je tako tragično končalo njegovo življenje.

Dušan je bil zelo čustvene narave. Zato ga je tudi čustveno in ne zgolj razumsko bolel težak položaj proletariata. Tega morda Taras ni občutil, je pa po očetu podedoval vendarle nekaj več, kot samo eno »potezo«, to je, da se ves posveča delu, kot se je njegov oče...

Toda vrnimo se v bileško (po Bileci) dobo, ki je bila za Dušana in vse nas, ki so nas poslali tja v konfinacijo (v resnici v zapor) posebnega pomena. Prva sreča, ki se je v tragičnem življenju nasmehnila Dušanu, je bil njegov nepričakovan odpust iz Bileče že po nekaj mesecih. Kar verjeti ni mogel, da bo prost pred nekaterimi drugimi. Tudi mi si ga nismo upali prepričevati v tem smislu, da bo po odpustu popolnoma svoboden.

Morda pa je rekel zanj le dr. Maček kako dobro besedo; leta 1930 sta bila namreč skupaj zaprta. Na to, da sta dr. Maček in Dušan postala v zaporu dobra znanca, da ne rečem prijatelja, je opozoril takratnega podpredsednika kraljevske vlade in predsednika Hrvaške kmečke stranke dr. Mačka prav Edvard Kardelj v svojem dolgem pismu z dne 6. marca 1940. Navajam: »1930. leta smo* trije od interniranih, publicist Kermavner Dušan, zdravnik dr. Lojze Mihelčič in jaz — sedeli z Vami v istih zaporih. Dušan Kermavner (Kardelj piše Dušanov priimek dosledno z »v«, medtem ko ga je sam pisal z »u«, op. I. K.) celo v isti sobi z Vami, sprehajali smo se na istem dvorišču beograjskih zaporov, sodili so nas isti sodniki in po istih zakonih, isti žandarji so nas vodili v kaznilnice. V skupnem trpljenju ste tedaj na besedah branili z nami načela ljudske demokracije, dajali izjave o svobodi, obsojali nasilje, da celo dopuščali, da naj bi svobodno tekovanje med ljudmi določalo pota ljudskemu napredku...

... V času po volitvah 1938 ste sprejeli v svojem stanovanju »tovariša iz zaporov« Kermavnerja Dušana, ki Vam je tedaj — kot človeku, na katerega so bili poleg delavskega gibanja tedaj naperjeni najtežji udarci Stojadinović-Koroščevega režima — poslal v dar svojo knjigo o ideologu slovenskega kmečkega gibanja, Albinu Prepeluhu in mojo o »Razvoju slovenskega narodnega vprašanja« (Sperans) ... Ob tej priliki ste obljubili vso pomoč demokratičnemu ljudskemu gibanju v Sloveniji. Danes je Dušan Kermavner v Bileci poleg ostalih publicistov, ki so branili iste misli — Mirko Košir, Kreft Ivan, Čačinovič Rudolf — a slovensko ljudstvo z razočaranjem zre na vašo pomoč, ki jo dajete silam prejšnjih diktatur v Sloveniji in vsej državi.«

Dušan mi ni nikoli omenil, da je nesel Kardeljevo in svojo knjigo dr. Vladimiru Mačku v Zagreb. To sem zvedel šele iz Kardeljevega pisma. Spominjam pa se potovanja z Vladom Kozakom v Zagreb. Tu sva se najprej oglasila pri dr. Božidarju Adžiji, ki je deloval za ustanovitev ljudske fronte

* Za Kardelja je bil izdan nalog za aretacijo. Ker ga niso ujeli, so odpeljali v Bilečo njegovo ženo Pepco.

kot član iniciativnega odbora Enotne delavske stranke za vso Jugoslavijo. Ko sva tu opravila, sem jaz šel na obisk h književniku in španskemu borcu Avgustu Cesarcu. Vlado pa je odnesel Speransovo knjigo dr. Vladimiru Mačku. Ko so ga ustavili člani kmetске zaštite, ki je varovala dr. Mačkovo »rezidenco«, je Vlado povedal, da hoče k prijatelju, s katerim je bil leta 1930 skupaj zaprt, pa so ga seveda takoj spoštljivo odpeljali v sprejemnico.

Toda ostanimo pri Kardeljevem pismu dr. Mačku. Na to pismo Kardelj seveda ni mogel pričakovati od Mačka nobenega odgovora, vendar Maček ni mogel ostati ravnodušen, če je bilo v njem vsaj še malo človeka. Ob pretresljivem Kardeljevem pismu se je Maček moral spomniti na sozapor-nike, predvsem pa na Dušana, s katerim sta bila v isti celici, in ki ga je kot takega po parlamentarnih volitvah 11. decembra 1938. leta celo sprejel na svojem domu, dve leti pozneje pa bi ničesar ne storil zanj! Pismo, v katerem se Kardelj najbolj zavzema prav za Dušana, je moralo ganiti Mačka. Ker smo kopijo tega Kardeljevega pisma dobili tudi konfiniranci v Bileći, ni bilo nujno, da je dr. Maček sam interveniral za izpustitev Dušana Kermaunerja, saj je lahko prišlo to pismo, ki je bilo razmnoženo v večjem številu, na kakšen način v roke slovenskim oblastnikom in so ti prehiteli dr. Mačka in se odločili, da izpustijo Dušana.

Kardeljevo pismo pa je pomembno ne le zaradi tega, ker se je tako zelo zavzemal za Dušana in za njegovo osvoboditev, temveč ker iz njega zvemo, da je avtor pisma poslal Dušana na razgovore k Mačku in je Dušan ob tej priložnosti odnesel Mačku poleg svoje knjige tudi Speransovo. Ker mu je eno knjigo prinesel še Vlado Kozak (precej pozneje), je imel dr. Maček dve Speransovi knjigi.

Na drugi strani pa je bil Kardelj obveščen o vsem, kar se je dogajalo v Bileći. V drugi, dopolnjeni izdaji »Sredi pušk in bajonetov« Milana Apiha najdemo dovolj podatkov o tem, kakšni so bili odnosi med konfiniranci in kako je bilo urejeno njihovo jetniško notranje življenje. Dovolj je osvetljeno tudi študijsko in kulturno delo, čeprav niso omenjene zasluge posameznikov. Nihče pa ne bo mogel zanikati, da sta bila vsaj od slovenskih konfinirancev teoretično najbolj podkovana Dušan in Košir, v srbski sobi pa vsekakor Moša Pijade, Ivan Ribar, Todor Vujasinović in Ivan Milutinović, v makedonski sobi pa dr. Dušan Nedeljković. Milan Apih pa se je posvečal predvsem kulturnemu delu. V svoji knjigi piše Apih na straneh 113 in 114 naslednje: »Razen ... rednega in sistematičnega študija smo pogosto imeli še predavanja in diskusijske večere o tekočih vprašanjih. Predavatelji za take teme so prihajali iz raznih sob, saj je bilo sedaj, ko ni bilo več žandarjev v njih, še lažje izpeljati nočne zamenjave.

Dogodki v svetu, o katerih smo vsak dan kaj zvedeli, so nudili dovolj snovi za živahne diskusije. Najprej je prišlo do miru s Finsko, potem so sledile zasedbe Danske in Norveške, pozneje še Nizozemske, Belgije, Francije ... Vse to se je zgodilo v breme dveh mesecev, odkar smo bili za zidovi bileškega »logora«.

Vsakemu izmed nas je bilo jasno, da je nemško-sovjetski nenapadalni pakt prej povečal kot zmanjšal pohlepnost nemškega imperializma po tujem ozemlju. Zato je logično, kar piše Apih tudi v nadaljevanju, namreč: »Vsi ti dogodki so potrjevali, kar je Partija že v svojem razglasu ob »priključitvi« Avstrije pred dvema letoma govorila glede Hitlerjevih načrtov; le napad na Sovjetsko zvezo je še manjkal. Da bo do tega prišlo, ni nihče dvomil.

Vendar nas je motilo vztrajno zatrjevanje Moskve o iskrenosti pakta med Nemčijo in Sovjetsko zvezo. Ali je to samo maneuver ali pa . . .«

Apihov stavek je tu nedorečen, zakaj, sklepam po naslednjem odstavku, ki se glasi:

»Nihče si ni upal izreči prave besede, še misli, ki se je vsiljevala, smo zapirali pot. Diskusija se je dotikala tega vprašanja samo od daleč. Spraševali smo se, kaj je še imperialistična vojna in kaj ni in kako uskladiti simpatije do ljudstev in držav, ki jih je pregazil fašizem, z besedami o anglo-francoskem imperializmu, posebno v trenutku, ko so se nemški fašisti sprehajali po Parizu in pošiljali bombe na London. Poročila iz Beograda, ki smo jih dobivali v pismih, pa so bila dvoumna.«

Najbolj ogorčeno je Stane Bajuk obsojal pakt Hitler-Stalin, tako da smo ga morali celo miriti. Pozneje so nastale zanj težave tudi v »Slovenskem klubu«, kjer je odločno nastopal proti sporazumevanju med Hitlerjem in Stalinom. Med tistimi, ki so ga mirili, je bil Dušan Kermauner menda tudi že pred Bilečo in zopet po njej, deloma tudi jaz, oba seveda dobronamerno, nekoliko preveč ostro in strogo pa je nastopil Boris Zihlrl po Bajukovi vrnitvi iz Bileče. Apih tudi navaja argumente, ki smo jih uporabljali, da bi Bajuka pomirili; čeprav Apih Bajuka sploh ne omenja, ker ni potrebno. Vendar ostanimo pri Apihu. Navajam:

»Vedno znova si je bilo treba priklicati v spomin dotedanjo politiko teh držav (Velike Britanije in Francije, op. I. K.), ki se je tako neslavno končala z münchenskim sporazumom in ki je res stremela za tem, da bi Hitler napadel Sovjetsko zvezo in tako tudi zanje opravil hvalevredno delo. Če si bosta pri tem oba — Hitler in Stalin — skrhala zobe, tem bolje. Toda verjeli smo v Stalinovo neskončno modrost in bili prepričani, da bo prelisičil Hitlerja, kar pa se, kakor se je pozneje pokazalo, ni zgodilo.«

Že to, kar je doslej navedenega iz Apihovega pričevanja, dokazuje, da je tudi »Bilečane« svetovnopolični položaj zelo vznemirjal. To je razumljivo, saj je od njegovega takšnega ali drugačnega razvoja bila odvisna tudi naša usoda, usoda, na katero Apih v svoji knjigi vedno znova opozarja.

Apih razpravlja tudi o naših odnosih s Sovjetsko zvezo in opozarja, da je bil pravzaprav Stalin tisti, ki je spremenil svojo politiko, vendar nam ne preostaja nič drugega, kakor da se še tesneje naslonimo na Sovjetsko zvezo, če se hočemo obdržati kot država. Navajam:

»Naša Partija se je pri vsem tem vztrajno zavzemala za neodvisnost Jugoslavije in za obrambo te neodvisnosti proti vsakemu — sedaj pač proti fašističnim osvajalcem. Ta neodvisnost pa se je v tem trenutku dala ohraniti le z naslonitvijo na Sovjetsko zvezo. Zato naša vztrajna zahteva po vzpostavitvi diplomatskih odnosov, pozneje pa, ko so bili ti zares vzpostavljeni (čeprav samo na videz in »kot prazna puška na rami«, kakor se je izrazil Maček), pa za njegovo dejansko izpolnjevanje in za sklenitev pakta o vzajemni pomoči.«

Tako so izčrpane utemeljitve, s katerimi smo skušali sami sebe, predvsem pa Bajuka in še koga prepričati, da moramo sprejeti dejstva takšna, kakršna so, ker jih spremeniti ne moremo.

Mnogo so k razčiščevanju prispevala Kardeljeva pisma ženi Pepci. O njih pove Apih naslednje: »K boljšemu razumevanju takih in podobnih vprašanj so nam pripomogla tudi Kardeljeva pisma, ki jih je prejemale

Pepca, bila pa so večji del namenjena nam vsem. V njih smo lahko med vrsticami našli odgovor na marsikatero vprašanje.

Ti odgovori so se nanašali seveda tudi na notranjepolitična vprašanja, katera pa je bilo lažje pravilno razčleniti in razumeti, čeprav je takratno obnašanje nekaterih meščanskih strank povzročalo navidez dokaj zmede. Bilo je očitno, da je prišla znotraj njih do večjega in hitrejšega vretja in premikov, čimbolj so se bližali usodni dogodki. Videli smo, da je komunistična partija nenehno pridobivala vpliv in se naglo razvijala v edinega zastopnika naprednih idej, naša gesla so prihajala ljudem iz srca.«

Naši ljudje vsekakor niso bili tako naivni, da bi bili verovali, da se bo nemški nacizem od znotraj zrušil, še preden se bo spopadel s Sovjetsko zvezo. Kako je mogel tak zlom pričakovati poveljujoči general francoske vojske Gamelin, pa je treba šele ugotoviti. Svojo prestrašeno vladno je ob podpisu sovjetsko-nemškega nenapadalnega pakta tolažil tako-le: »Tistega dne, ko bo Nemčija napovedala vojno, se bo Hitler zrušil. Namesto, da bi nemška armada branila meje, bo morala korakati na Berlin, da bi zadušila demonstracije in upore, ki bodo izbruhnili...« K temu je še dodal: »Nemške čete na Siegfriedovi liniji bodo nudile samo malo odpora. Kot se nož zareže v maslo, tako bomo mi vkorakali v Nemčijo.« (Po: Max Gallo: Evropa na pragu druge svetovne vojne, priloga Dela 18. avgusta 1979.)

Francoski komunisti pa so se spraševali: »Pour quoi, pour quoi?«

Še bolj nerazumljivo je bilo ob podpisu pakta Hitler-Stalin vedenje poljskega veleposlanika v Moskvi, ki je bahavo in samozavestno podcenjeval Nemčijo: »Nemška ponudba in prihod Ribbentropa v Moskvo, vse to dokazuje, da je Nemčija v brezizhodnem položaju.«

Takšnih izjav pa ni dajal v imenu Poljske samo on, temveč so jih dajali svojim francoskim zaveznikom še drugi bolj odgovorni poljski državniki, da bi Francoze pomirili in prepričali, da »bodo Poljaki lahko sami vzdržali do naslednje pomladi«. (Mišljena je pomlad 1940, op. I. K.)

Tako in podobno pa se niso slepili ne slovenski in ne jugoslovanski komunisti, kot dokazujejo partijski dokumenti iz te dobe, pa tudi Kardeljevi prispevki v »Večerniku« ter Dušanova ustna sporočila. Prav Dušan je v nasprotju z optimističnimi poljskimi izjavami, za katere seveda sploh ni mogel vedeti, menil, da bo po nekaj dneh vojne med Nemčijo in Poljsko v njen vzhodni del vkorakala Rdeča armada in bo tako vojna tam končana, nadaljevala pa se bo na drugih frontah za obe državi podpisnici nenapadalnega pakta in tajnega protokola, po katerem je dobila Sovjetska zveza proste roke v Litvi, Estoniji, na Finskem in v Besarabiji, Nemčija pa glede drugih dežel Evrope. Sovjetska zveza pa se je celo obvezala, da bo oskrbovala Nemčijo z živežem in surovinami. Ob to Stalinovo koncesijo se je, kot sem že omenil v »spominih ljudskega agitatorja« leta 1954, spotaknil celo Boris Kidrič v navzočnosti dr. Stojana Pretnarja, češ da se bo Hitler vojskoval, dokler ga bo z živili in surovinami zalagala Sovjetska zveza. Torej tudi Kidriču ni bilo pogodu Stalinovo vedenje, kakor ni bilo Dušanu Kermaunerju in drugim, s tem pa še ni rečeno, da bi bilo treba že takrat razkrivati Stalinove napake, nismo pa bili niti tako naivni, da bi bili slepo verjeli Hitlerjevimi obljubam, kot je verjel Stalin, temveč smo se s krepitvijo narodnoobrambnih akcij dobro pripravili na aprilske dogodke leta 1941. O kakšnih večjih razhajanjih v tem zadnjem obdobju pred drugo svetovno vojno med Dušanom in drugimi slovenskimi komunisti torej ne moremo govoriti. Kar se

pa prejšnjih obdobjih tiče, sem vsekakor slutil, da ima Dušan Kermauner neke težave z Gustinčičem. Če po drugem ne, po svarilu meni v letu 1927, ko sem nasprotoval Gustinčiču glede vsebine poročila, v katerem je prikazoval delavski dan leta 1927 v Ljubljani kot velik uspeh KPJ, jaz pa sem mu na podlagi nadrobne analize dokazal, da nismo dosegli tistega, o čemer smo se dogovorili. Dušan mi je takrat dejal, da je bilo sicer prav, da sem se na sestanku oglasil in tako razčistil marsikaj, kar bi bilo treba razčistiti že prej, vendar bom čutil posledice...

Še resneje me je Dušan stvaril v letih 1936 in 1937, ko so se v Sovjetski zvezi že začele čistke in je bilo slutiti, da bo prišel v nemilost od nas mladih slovenskih komunistov »oboževani« Buharin. Študentje marksisti smo črpali namreč v svojih krožkih osnovno znanje prav iz Buharinove knjige ABC komunizma in nismo mogli razumeti, da je Buharin nenadoma postal sovražnik družbenega sistema, ki ga je tako vneto utemeljeval v svojih delih.

Prav tako je v nas zbujaal velike dvome o procesu zoper maršala Tuhačevskega in njegove generale. Dušan je zvedel, da ta proces vznemirja veliko »njivašev«, in je mislil, da bi bil lahko to povzročil jaz. Pa nisem, vendar je bilo umestno, saj so neposredno pred mojim odhodom v Španijo nekatere »njivaše« izključili iz partije, med njimi Jožeta Kerenčiča, večletnega predsednika Njive, ker so iz procesa delali afero.

Še marsikaj bi lahko napisal v obrambo Dušanovega političnega delovanja, vendar naj bo za zdaj dovolj. Kot so Tarasovi spomini na očeta subjektivne narave, so tudi moji. Oba sva skušala braniti Dušana pred neutemeljenimi očitki. Končno besedo pa bodo izrekli zgodovinarji, ki bodo razpolagali z dokumenti, nam za zdaj še nedostopnimi.

Poetika gledališča — Vprašanje igre 4

Tone
Peršak

Sleherno človekovo dejavnost je mogoče razlagati in pojasnjevati z različnih vidikov. Tudi igralsko umetnost. Pojasnujemo jo lahko s psihološkega, sociološkega, idejnega, strukturalnega, historičnega ali kakršnegakoli drugega stališča in z gotovostjo lahko trdimo, da bo sleherno bližanje, če je dovolj resno in kvalificirano, omogočilo pomembna dognanja. A ravno tako lahko pričakujemo, da bo tudi drugačno

bližanje omogočilo enako tehtne ugotovitve, dasi mogoče celo nasprotnostim, ki jih je omogočil prejšnji. To seveda ne pomeni, da se dognani izsledki med seboj izključujejo, ali da so eni bolj resnični in zavezujoči od drugih. Kolikor sta bili obe bližanji enako resni, kvalificirani ter poštene, bodo tudi izsledki enakovredni. Gre za to, da je vsako bližanje možno in hkrati samo s seboj omejeno, torej lahko vsako prispeva določene delne resnice o umetnosti igre. Z vsakim bližanjem osvojimo le del področja. Ta del se sicer lahko nekoliko pokriva z delom, ki ga je mogoče raziskati s kakšnim drugačnim bližanjem, vendar (dokaj verjetno) nobeno bližanje ne omogoča osvojiti celoto. Vidik razglabljanja, za katerega se odločam v tem